

LÜMANDA, LÜMANDU JA LÜMATU

EVAR SAAR

Eestis leidub kohanimepesa, mille liikmed on silmapaistvalt sarnased ja mida hääldusvariandid ning vanemad kirja pildid veelgi lähendavad. Need on Saaremaa küla ja mõis *Lümanda*, vanal Harjumaal Hageris küla ja mõis *Lümandu*, vanal Läänemaal Märjamaal küla ja mõis *Lümandu*, Virumaal Lüganusel küla *Lümatu*, Põhja-Tartumaal küla *Lümati*, Võrumaal küla *Lümatu* (*Lümatü*), Pärnumaal Kaisma vallas põlistalu *Lümandu*, endine mõisaase.

Lauri Kettunen on mõne kõnealuse nime tüve võrrelnud sõnadega *lima* ja *lüma* ning oletanud, et tuletis **limand* võiks olla märkinud mudast kohta. Samuti on ta pakkunud võrdluseks eesti sõnu *lümama* 'niederlegen' ['maha panema'], *lümakil* 'niedergedruckt' ['maha surutud'] ja soome sõnu *lymytä* 'sich verbergen' ['ennast varjama'], *lymypaikka* 'Versteckplatz' ['peidukoht'] jt. Kolmanda võimalusena on ta oletanud tundmatut isikunime (Kettunen 1955: 27, 249).

Valdek Pall (1969: 131) on Põhja-Tartumaa *Lümati* nime juures täpsustanud Kettuneni pakutud arvukate võrdlussõnade tähendust ja lisanud võrdlussõnade hulka veel lõunaeesti *lumbähtämmä* 'maha kukkuma', *lümitama* 'ot-sima, hiilima', *lümäle* (*keema*) ja *lümo* 'liiga pehmeks keenud toit'.

Marja Kallasmaa (1996: 200) on Saaremaa *Lümanda* nime käsitledes esitanud Kettuneni ja Palli materjali ega ole iseseisvat tõlgendust välja pakkunud.¹

Juba esmapilgust põlistena paistvate asustusnimede pessa ei kuulu Saaremaa Valjala heinamaa nimi *Limandi*, mida EKI kohanimekogu järgi on käänatud illatiivis kujul *limanitti* (*lima`niiti*). Siin on lühenemata kujud kahtlemata *Limaniit*, kaheosaline looduspaiga nimi. Läänemaa Hanila *Limandi mägi* – Kause küla heinamaal – võib olla samasugust päritolu. Martna *Lümandi mägi* võib olla nii see kui ka inimesega kaasa tulnud nimi mõnest teisest *Lümand*-kohast. Virumaal leidub EKI kohanimekogu järgi mitu *Lümati* ja *Limati* talu, aga siin kinnitab pärimus, et need rahvakeelsed nimed põhinevad perekonnanimel *Lümat*. Jõhvi kihelkonnas Peeri mõisas on pandud

¹ Olen Marja Kallasmaale tänulik tähelepanu juhtimise eest, et minu versioon Võrumaa *Lümatu* (*Lümatü*) nime etümoloogiast võiks olla seni esitatud võrdlustest tunduvalt tõepärasem ja kehtida ka teiste Eesti samakujuliste ja lähedaste külanimede kohta. M. Kallasmaa aitas mul leida ka kõiki seostuva algusega nimesid Eesti Keele Instituudi kohanimekogust. Nii sain analüüsis kõigepealt eristada, millised nimed kuuluvad samasse levikukihiti (pessa) nagu Võrumaa vana külanimi *Lümatü* ja millised tõenäoliselt mitte.

perekonnanimi *Limmart* (Aadu Must, Onomastika (testversioon). <http://www.eha.ee/labs/onomastika/index.php/let>; vaadatud 7. XI 2011). Perekonnanime *Lümat* Musta andmebaas ei sisalda, kuid tõenäoliselt on see pärit Lüganuse kihelkonna Hirmuse mõisast (EAA.1862.2.300: 3).

Vaadeldava seitsme koha lühikesed kohalood

Harjumaa Hageri Lümandu küla ja mõisat on mainitud juba Taani hindamisraamatus XIII sajandil külanäna *Laemaeth*, par. *Haccriz*. Mõis on küla juurde asutatud enne 1666. aastat ja olnud mõnda aega (XVIII saj) iseseisev rüütlimõis. XIX sajandil muudeti Lümandu Sutlema poolmõisaks, aga rahva teadvuses on püsinud *Lümandu vald* ka XX sajandil. Külanime varasemaid kirjapanekuid: aastal 1394 *Lummede*, 1695 *Limmeda* (BHO: 309–310), 1707 mõis *Limmat* ja küla *Limmat by* (naabermõis Kohatu on *Kohat*) (EAA.1.2.C-IV-21), 1732 mõis *Limmat* ja küla *Lümmad* (EAA.3.1.467), Mellini kaardil 1796 mõis *Lümmad / Limado M*, küla *Limmado*, kõrts *Limmando*.

Läänemaa Märjamaa Lümandu küla ja mõis asuvad eelmisele küllaltki ligidalt, vahe on alla 20 km. Mõisat on mainitud aastal 1546 nimega *Lummat* ja 1549 *Lemade*. Siin on mõis ja küla mõlemad maastikuliselt vana ilmega asulad, mõisast on olnud allikates juttu kui vasallilinnusest või kindlustatud kloostrist (BHO: 309). Kaardil esinevad nimed: 1694. aastal *Hoff Limmat*, *Bjy Limmat* (EAA.1.2.C-I-52), mõis *Limmat* ja küla *Limmate* (Mellini kaart 1796).

Saaremaa Kihelkonna Lümandat on mainitud 1522. aastal kujul *Lümmada*. Esmamainimine on seotud Saare-Lääne piiskopile kuulunud mõisaga, mis oli keskajal Väike-Kihelkonna ametkonna keskus (ENE 4: 556). 1600. aasta paiku on mõisat tunduvalt suurendatud samanimelise küla arvelt, kusjuures mõisakeskus viidi üle praeguse Põllu küla kohalt lääne poole (BHO: 325). 1695. aasta kaardil on *Lümmada* mõis ja *Lümmada Bjy*. Rootsiaegse Lümanda küla kõige arvukamast talurühmast (tuumikust?) on saanud tänane Varpe küla (EAA.308.2.43). Tänane Lümanda keskus on kujunenud XIX sajandil rajatud õigeusu kiriku ümber.

Võrumaa Urvaste Lümatu (Lümatü) küla on esimest korda mainitud 1582. aastal kujul *Limiada* (PA I: 83). Küla kuulus Vaabina, hiljem Liinamäe mõisa alla. Aastal 1627 on kirjepilt *Limmate Kuella* (Rev 1627: 101), 1638 *Lymmatakylllo* (Rev 1638: 55). Hiljem üldistub dokumentides *nd-lõpuga* kirjepilt: 1762. aastal *Limando Külla* (EAA.1270.1.264:62 L 62). XVIII sajandi lõpus rajati küla keskele, varasema Tobra talu kohale karjamõis, mille saksa keelseks nimeks kinnistuski *nd-sufiksiga Limmando*.

Pärnu-Jaagupi Kaisma mõisa Lümandu (Lümanda) talurühm on samuti vana. 1782. aasta hingeloendis on kirjas *Limmande Maddise Wittwe Marri* (EAA.1865.3.188/6:7 L 6p). Talukoht on selles paigas olemas ka rootsiaegsel kaardil (EAA.308.2.13). Kaisma mõisa kujunemislugu näitab, et mõis on alguse saanud just Lümandult: aastal 1601 mõis *Lumme*, 1624 kõrvuti mõis *Lommat* ja küla *Kaussma*, 1638 mõis *Lemedh*, mille kohta on kirjutatud, et

mõisa majapidamine on üle viidud *Kaylakylle* kohale ja vana mõisakoht ning küla *Kaysma* on talupoegadega taasasustatud (BHO: 168; Rev 1638: 16). Kaardil asustuskeskust ja perifeeriat hinnates võib kokku võtta, et *Lümandu* nime on siin esmalt kandnud hajatalulaadne keskajast pärinev mõis.

Põhja-Tartumaa Lümati küla ilmub ajalooallikatesse pisut hiljem. Selle ümber on põlised vere-lõpuliste nimedega külad: *Sassukvere*, *Raatvere* ja *Tuller* (1582) ehk *Tullistfehr* (1627). Viimasest on saadud Ranna mõisa saksakeelne nimi *Tellerhof* (BHO: 588). Mõisaks muudetud *Tullistfehr* on arvatavasti hõlmanud nii Ranna mõisa kui ka hilisema Lümati küla maad. Lümati ilmub Kodavere meetrikaraamatusse 1752. a *Limmatist*, *Ranna moisa wallast* (EAA.1256.2.1:154, L 156). Aastal 1782 kuulub määratluse *Lemmat oder Käppa Hans land* alla terve nimekiri peremehi (EAA.567.3.24:21, L 18). Mellini kaardi külanimi 1796. aastast on *Lümmat*. Asustuslooliselt võiks olla tegemist samuti keskaegse hajataluga, mis on külaks kasvanud emaküla mõisaks muutmise tõttu. Huvipakkuv on 1782. aasta hingerevisjonis nime esimese silbi *e*, aga see võib siiski olla eesti *i*, mis on edasi antud saksa kõrgemalt häälduva *e*-ga. Äksi kihelkonnas on olnud keskaegne küla *Lummete* (1443. a, LGU I: 311), mis ei ole sellest Lümatist väga kaugel ja mille nime on 1627. aastal kirjutatud *Limmede* (Pall 1969: 131).

Virumaa Lüganuse Hirmuse mõisa küla Lümatu on esmakordselt märgitud Mellini kaardil 1796. aastal kujul *Limato*. Veel Hirmuse mõisa talude kruntimise aegsel kaardil (XIX saj II pool) on näha, et külas *Limmato* on vaid üks täistalu ja selle kõrval kaks väiksemat (popsi)kohta (EAA. 3724.4.1559: 19, F 22). Lümatu vanatalu peremeheks on kaardi tegemise ajal olnud Jakob Lümat (EAA.1862.2.300: 3). Ülejäänud talud on selles külas tekkinud XX sajandi algul, kuid ematalu nimi on olemas olnud juba 1782. a: *Limato Michel* (EAA.1862.2.IV-3:377 L 369). EKI kohanimekogu XX sajandi teade, et üle soo naaberkülas Soonurmel on *Lümati ahervars*, võiks näidata selle kohanime algkodu, kuid tõenäolisemalt räägib siiski vastupidist, et Soonurmel elas keegi Lümatust tulnud inimene.

Kohanime päritolu

Et nii Harjumaa Lümandu mõisa kant kui ka Virumaa Hirmuse mõis olid pika aega Stackelbergide suguvõsa omanduses, siis pole välistatud, et Virumaa Lümatu talu- ja külanimi on tekkinud Harjumaa Lümandust tulnud inimese lisanimest. Harjumaa Lümandu sai küll Stackelbergide omaks alles 1792. aastal (BHO: 310), aga kohanimel põhinev lisanimi võis olla kasutusel naabruses nende põlises pärusmõisas Sutlemas ja siirduda sealt Virumaale.

Kui aga pidada Virumaa Lümatu nime iseseisvalt tekkinuks ja kui pöörata tähelepanu esimeste kirjapanekute ühekordsele *m*-ile, siis võiks siin näha hoopis esisilbi pika vokaaliga nime **Liimatu* või **Lüümatu*. Sellisel juhul oleks asjakohane võrrelda seda Ida-Soome keskaegse isikunimega *Liimatta*, millest pärinevad perekonnanimi *Liimatainen* ja mitu kohanime *Liimattala* ning mida üldjuhul peetakse nime *Clemens* ortodoksi variandi *Kliment* muganduseks (Mikkonen, Paikkala 1992: 281).

Clemensi mugandustega võrdlemisest ei pääse ka teiste nimede puhul. Pärnumaa Lümandu nimekuju *Lemeth* (1638) on selgelt Leemetiga ühendatav. Eesti eesnime *Leemet* algnimeks ongi *Clemens* (Rajandi 1966: 41). Iseasi, kas pole tegemist omaaegse rahvaetümoloogilise teisendusega? Kirjapildid *Lumme* ja *Lommat* lubavad oletada, et samal ajajärgul oli sellest nimest olemas ka *lüm-alguline variant. Ka teiste kõnealuste nimede *lum*-algulised kujud varajastes alamsaksa keele taustaga kirjapanekutes näitavad, et need nimed on oma kirjapanemise ajaloo algusest peale (v.a Taani hindamisraamatu näide) hääldunud *lüm-alguliselt, sest alamsaksa kirjaviis *u* umlauti ei märkinud. Varajasi kirjapanekuid silmas pidades on raske uskuda võimalust, et eestikeelsete nimede kujunemisloos esineks hiline labialiseerumine *limat > *lümat*- (saksakeelsete nimekuju *i*-lisuse kaudu võiks ju selline mulje jääda?).

Virumaa *Lümatu* võibki olla teistest pisut noorem kohanimi, aga muude *Lümatu*-/*Lümandu*-nimede vanust hinnates tuleb nentida, et põhiosa neist kreekakatoliku isikunimest pärineda ei saa. Kui Ida-Soome *Liimatta*'d on nimenäidetes talupoegade lisanimed XVI–XVII sajandil (Mikkonen, Paikkala 1992: 281), siis Eestis on tegemist külanimedega, mis vähemalt osaliselt olid külanimed juba XIII sajandil. Seda ka Lääne-Eestis ja Saaremaal, kus idakristluse varajasest mõjust teated puuduvad. Kuid isikunimeline päritolu on siiski kõige tõenäolisem. Kõigepealt ei ühenda neid seitset kohta mingi silmatorkav maastikuline sarnasus, mis annaks alust nime apellatiivset päritolu otsida. Apellatiividega sobivalt kombineeritavaid märgi paiku on nende hulgas vaid üksikuid, näiteks soos paiknev Virumaa *Lümatu*. On nii ääremaa-kohti kui ka väga vana ilmege põllumajandusalasid.

Muinaskülade ja hajatalulaadsete varajaste mõisate nimede aluseks on enam kui tihti isikunimed. Sufiks **-ttu* / *-ttü* (algsest partitsiibi tunnusest) on läänemeresoome muinasnimedes olnud üks tavalisemaid (Stoebke 1964: 122). Muutus, kus osas kõnealustest nimedest saab *ttu-st *-ndu* või lausa *-nda*, on kirjapanekute abil jälgitav. Kas muutuse põhjuseks on taas kord *Clemens*/*Klimment*? Jälgida tasub ka nimekooslusi. Nii Hageri kui ka Märjamaa Lümandu kõrval on *Kohatu* külad ja Märjamaal teisigi *tu*-lõpulisi külanimesid: *Lehetu*, *Pühatu*.

Kuid muistsete isikunimede atesteeritud võrdlusbaasis leidub sobivaid näiteid vähe. Keeruline on ette kujutada vahekorda täiesti tavalise isikunime elemendiga *lempi- (*lemmi-) (Stoebke 1964: 95–97). Heikki Ojansuu (1926: 46) on nimeelemendi *lempi- kohta toonud isikunime näite *Laemaete* (1383. a), mis huvitaval kombel ühtib Hageri Lümandu esmamainimisega Taani hindamisraamatus: *Laemaeth*. Samas Ojansuu kirjutise lõigus² leidub ka Stoebke esitatud (*Nikliss*) *Limitynen* (1405. a), mida mõlemad autorid on soovitanud lugeda kui *Lemmityinen (Ojansuu 1926: 46; Stoebke 1964: 47). Muidugi on need näited kõige sarnasemad *lempi-tüvel põhinevate rekonstrueeritud muinasnimedega, ent tegelik hääldus võis sisaldada ka muid esilbi vokaale.

Kõike eeltoodut arvesse võttes ei jää üle muud, kui oletada, et selline isikunimi nagu **Lüm(m)ättü* on ikkagi olemas olnud ja artiklis käsitletud kohanimed põhinevad sellel.

² Heikki Ojansuu on kasutanud neid isikunimesid üksnes näitematerjalina hääliku- muutuse *mb* > *mm* dateerimiseks, muud kommentaarid puuduvad.

Isikunime päritolust

Lümätü on nimi, mida eesvokaalsus ja vokaalide labiaalsus lubavad liigitada ekspressiivsete hulka. Ekspressiivsus tähendab eelkõige seda, et nimi haarab keelekasutaja tähelepanu, kui ta seda hääldab, ja et keelekasutaja võib hakata teadvustama sõnas esinevaid häälikukombinatsioone. Ajaloolis-võrdleva meetodi rakendajad on läbi aegade olnud hädas sõnadega, mis on küll sugulaskeeltes äratuntavalt sarnased, aga peaksid häälikuseadustele vastavalt olema realiseerunud hoopis teistsugustena. Sageli on probleemseid sõnu liigitatud onomatopoeetilis-deskriptiivsete sõnade hulka. Vesa Jarva (2003) soovib siiski kõnelda ekspressiivsetest sõnadest ja on esitanud oma väitekirjas tõestuse, et soome murrete venepärastena aimatavad sõnad on sageli samaaegselt ekspressiivse kõlaga, mistõttu nende häälikute varieerumine on intensiivne, seaduspärased on mängulised ja nähtavad üksnes sama tüüpi sarjades. Aimatavad slaavi või vene keelevormist laenatud sõnad on käitunud kui nn onomatopoeetilis-deskriptiivsed sõnad. Traditsiooniline võrdlev-ajalooline meetod jääb nende sõnade vene laenudeks liigitamisega tehniliselt hätta (Jarva 2003: lk 79–82).

Näidetega piisavalt tõestatud **Lemmittü* isikunime tüvest pärineb tõenäoliselt Eesti mitu tuntud kohanime: *Lemmatsi* (*Lemmätsi*), *Lemmküla*, *Lembevere* ja hulgaliselt vähemtuntuid, väga vanade talunimedeni välja. Seejuures on silmatorkav, et Eestis pole kohanimesid, kus oleks jälge *o* või *u* näol **Lemmittü* algupärasest lõppvokaalist *ü*. Sakala eestlaste vanema Lembitu nime on kirja pandud mitmel erineval moel (*-us*, *-u* ja *o-lõpuga*), isikunime näiteid leidub ka keskajast (Stoebke 1964: 43–44). Ent vanu kohanimesid **Lembitu* või **Lemmitu* või **Lemmindu* Eestis pole. Silbistruktuuri ja konsonantide poolest on sellele vanale isikunimele üldse kõige sarnasemad *Lümätü*-nimed, kuid neis on hoopis teised vokaalid. Ehk võis just sõnalõpu *ü*, mis enne vokaalharmonia kadumist esines ka põhjaeesti keelealal, vallandada ekspressiivsetele sõnadele iseloomuliku häälikumuutuste ahela?

*Lüm(m)ättü võib olla sündinud konventsionaalse **Lemmittü* variandina. Võimalik, et tegemist pole isegi mitte primaarse isikunimega, vaid kohanimeks saanud hüüdnimega. Semantiline konnotatsioon võib olla hoopiski pejoratiivne, kui meenutada Lauri Kettuneni esitatud sõnavaralisi võrdlusi *lüma*, *lümama*, *lümakil*.

Kui toetuda tänapäeva eestlase keeletundele, siis annaks lähtenimele eriti ekspressiivse kõla see, kui vanades kirjepiltides esineva *e* asemel oleks tegelikult hääldatud *ä*: **Lämmittü* > **Lämmättü* > **Lümmättü*. Sel juhul asetuks Taani hindamisraamatu *Laemaeth* lausa ideaalselt omale kohale. Vanades isikunimedes sisalduva soome sõna *lempi* algupärasest tähendust on üldiselt seotud põlemise, tulisusega (SSA *lempi*¹). **lempi* ja **lämpi* (soome *lämmi*, lõunaeesti *lämmi* 'soe') tähenduste sulandumises ei tohiks olla midagi imekspandavat, *e* ja *ä* varieeruvad ka 'lämbet' tähendavates eesti murdesõnades.

Kokkuvõtteks jääb üle öelda, et *Lümatu* ja sarnaste kohanimedede päritolu selgitamisel on isikunimeline päritolu, mida Kettunen omal ajal kõige viimasena oletas, just kõige tõepärasem. Kahjuks pole teada, kuidas see isikunimi tegelikult hääldus ja kas tegemist oli lapsele antava ainunime, ülikuperet tähistava lisanime või pilkava hüüdnimega. Igal juhul pidi see **ttü*-lõpuline nimi kuuluma muinasaegsesse, pärast XIII sajandit kiiresti hääbunud isikunimesüsteemi.

Arhiivimaterjalid

EAA = Eesti Ajalooarhiiv (EAA.fond.nimistu.säilik: kaader, L leht).

Kirjandus

BHO = Baltisches historisches Ortslexikon. Teil I. Estland (einschließlich Nordlivland). Begonnen von Hans Feldmann. Herausgegeben von Heinz von zur Mühlen. (Quellen und Studien zur baltischen Geschichte. Herausgegeben im Auftrag der Baltischen Historischen Kommission von Paul Kaegbein und Gert von Pistohlkors. Band 8/I.) Köln–Wien: Böhlau Verlag, 1985.

ENE 4 = Eesti nõukogude entsüklopeedia. Kirv–Maa. Tallinn: Valgus, 1972.

Jarva, Vesa 2003. Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa. (Jyväskylä Studies in Humanities 5.) Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kallasmaa, Marja 1996. Saaremaa kohanimed I. Tallinn: Eesti Keele Instituut.

Kettunen, Lauri 1955. Etymologische Untersuchung über estnische Ortsnamen. (Suomalaisen Tiedeakademian toimituksia. Sarja B, 90, 1.) Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.

LGU I = Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1207 bis 1500). Herausgegeben von Dr. Hermann Bruiningk und N. Busch. Riga, 1908.

Mellin = Ludwig August Mellin, Atlas von Liefland oder von den beyden Gouvernements und Herzogthümern Lief- und Ehistland und der Provinz Oesel. Riga–Leipzig, 1791–1798.

Mikkonen, Pirjo, Paikkala, Sirkka 1992. Sukunimet. Helsinki: Otava.

Ojansuu, Heikki 1926. Lisiä keskiajan suomen tuntemukseen. – Satakunta. (Kotiseutututkimuksia VI.) Porvoo: Satakuntalainen Osakunta, lk 37–56.

PA I = Polnische Akten I. 1582–1591. Hrsg. Oleg Roslavlev. (Hefte zur Landeskunde Estlands. H. 5.) München, 1970.

Pall, Valdek 1969. Põhja-Tartumaa kohanimed I. Tallinn: Valgus.

Rajandi, Edgar 1966. Raamat nimedest. Tallinn: Eesti Raamat.

Rev 1627 = Das Dorpater Land 1624/27. Hrsg. Oleg Roslavlev. (Hefte zur Landeskunde Estlands. H. 1.) Wolfratshausen–Waldram, 1965.

Rev 1638 = Liivimaa 1638. a. maarevisjon. Eesti asustusala I. Kaguosa. (ENSV Riigi Keskarhiivi Tartu osakonna toimetused nr. 1 [7].) Tartu, 1941.

SSA = Suomen sanojen alkuperä 1–3. Päätoimittajat Erkki Itkonen ja Ulla-Maija Kulonen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki, 1992–2000.

Stoebeke, Detlef-Eckhard 1964. Die alten ostseefinnischen Personennamen im Rahmen eines urfinnischen Namensystems. Hamburg: Leibniz.